

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk Del 21. *Tjänstekvinnans son III–IV*, redigerad och kommenterad av Hans Lindström. Norstedts 1996.

Del 22. *Han och hon. En själs utvecklingshistoria (1875–76)*, redigerad och kommenterad av Hans Sandberg. Norstedts 1996.

Del 54. *Historiska miniatyrer*, redigerad och kommenterad av Conny Svensson. Norstedts 1997.

Del 63. *Den världshistoriska trilogin. Dramafragment*, redigerad och kommenterad av Gunnar Ollén. Norstedts 1996.

Del 65. *En blå bok I*, redigerad och kommenterad av Gunnar Ollén. Norstedts 1997.

Under 1997 utges den 48:e volymen av 72 planerade i nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk, ett projekt som inleddes år 1981. I genomsnitt har alltså tre volymer om året producerats, vilket får betraktas som en relativt hög takt med tanke på det stora arbete som ligger bakom varje volym. När redaktören för en volym etablerat texten enligt principerna för utgivning i Samlade Verk, framställt ordförklaringar och redogjort för tillkomst och mottagande, granskas det hela av en huvudredaktör, varpå särskilda textkritiska problem underställs en redaktionskommitté för bedömning. Ibland måste också specialister tillfrågas om fakta inom något av de många ämnesområden över vilka Strindberg rör sig i sina skrifter. Proceduren garanterar att de volymer som publiceras i Samlade Verk håller en hög vetenskaplig standard.

Jämför man nationalupplagan med den tidigare vetenskapliga utgåvan, Samlade Skrifter utgivna av John Landquist 1912–20, – en beundransvärd enmansprestation – måste man konstatera att skillnaderna är stora. Sedan Landquist fullbordat utgivningen har en rad Strindbergsmanuskript blivit tillgängliga. Texterna kan således etableras med en helt annat säkerhet enligt den princip som både Landquist och Lars Dahlbäck, nationalupplagans huvudredaktör, varit eniga om, nämligen att författarens intentioner skall tillvaratas, bl.a. genom att avlägsna det stora antal förvanskningar som uppkommit sedan tryckmanus lämnats till förlaget. Ny teknik har också kunnat utnyttjas. Stereomikroskopi och infrarödbelysning har använts för att uppenbara text dold under kraftiga strykningar, och datatekniken har förenklat redaktörernas arbete genom att korrekturläsning av texterna kunnat ske med hjälp av radkonkordanser, Strindbergs språkbruk har kunnat kontrolleras genom konkordanser på mikrokort av tidigare utgivna verk samt ordindex och framställningen av ordförklaringar har underlättats genom en kumulerad lista över hittills gjorda förklaringar. Kommentaren har kraftigt utökats i förhållande till Landquists utgåva, som endast innehåller information om respektive verks tillkomst

och en textkritisk kommentar. Redogörelsen för tillkomsten är betydligt mer omfattande i nationalupplagan, och dessutom försedd med illustrationer, t.ex. av bevarade utkast. Inte sällan bidrar redaktören med egen forskning kring respektive verks framväxt. I Samlade Verk tillkommer alltså ett avsnitt om mottagandet, en avdelning där sekundärtexter återges och slutligen de mycket ambitiösa ordförklaringarna.

Här skall tre volymer som utkommit under 1996 och två som publicerats under 1997 recenseras i kronologisk ordning efter verkens tillkomst. I förra numret av *Samlaren* anmälde Ulf Wittrock särtrycket ur *Ungdomsdramer I* (1989), innehållande *Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk. Presentation och redigeringsprinciper*. Av särtrycket framgår bl.a. att Strindbergs originalmanuskript läggs till grund för textetableringen. Vidare genomförs nystavning i Strindbergs texter, en åtgärd som, i likhet med valet att använda de bevarade manuskripten som bastexter, blivit föremål för en del kritik. Någon diskussion om nämnda principer för textetableringen kommer inte att föras här. I stället skall de olika textvolymerna bedömas med utgångspunkt i de givna förutsättningarna.

Hans Lindström har tidigare redigerat och kommenterat texten till *Tjänstekvinnans son I–II*, som utkom i Samlade Verk 1989. Nu utger han de två följande delarna, *I Röda rummet* och *Författaren*, i volymen *Tjänstekvinnans son III–IV*. Parallellt med utgivningen av självbiografin har Lindström fullbordat det för Strindbergsforskningen så oundgängliga uppslagverket *Strindberg och böckerna I–II* (1977–1990), där han förtecknar beståndet i Strindbergs tre bibliotek och registrerar författarens boklån och läsning.

Lindström har till grund för utgåvan lagt de bevarade originalmanuskripten till *I Röda rummet* och *Författaren*. I den digra kommentaren, som upptar mer än en tredjedel av volymens sidantal, ingår två sekundärtexter: "En Tvivlares Anteckningar" och "Förord till Författaren". Enligt redigeringsprinciperna för Samlade Verk placeras på denna plats texter "som har nära anknytning till verk som ingår i textvolymens textdel – det kan exempelvis vara fråga om längre varianttexter som uppvisar stora avvikelser eller tidigare otryckta, kortare texter – men som inte har naturlig hemortsrätt där" (SV I, s. 317).

"En Tvivlares Anteckningar" hör till kategorin "tidigare otryckta, kortare texter". Sedan Strindberg i slutet av juli 1887 sänt Albert Bonnier manuskriptet till *I Röda rummet*, bifogade han separat fragmentet "En Tviflares Anteckningar", som han önskade infoga i det femte kapitlet. Anteckningarna härstammar, enligt en uppgift av Strindberg på manuskriptets titelsida, från 1870-talets början. Han tycks inför publiceringen i självbiografin ha

paginerat bladen och gjort strykningar i texten. Två månader senare, när publiceringen av *I Röda rummet* närmade sig, ville förläggaren utesluta fragmentet, men Strindberg protesterade. Bonnier gav så småningom med sig och lovade ta med ett urval ur "En Tviflares Anteckningar" – "der finnes ett och annat bra deribland" (SV 21, 240). Förläggaren ändrade sig emellertid och strök anteckningarna vid tryckningen.

Samtidigt som fragmentet diskuterades, föreslog Bonnier att en kärlekshistoria mellan huvudpersonen Johan och hushållerskan på Kymmendö skulle förkortas eller uteslutas, emedan den kunde "i hög grad stöta" (s. 239). Även till denna åtgärd ställde sig Strindberg ovillig, men kunde tänka sig att gå med på någon förkortning. Vid nyåret erkände han emellertid den strykning och de ändringar av "En Tviflares Anteckningar" respektive kärlekshistorien på Kymmendö som Bonnier företagit. Det tog John Landquist fasta på när han 1913 etablerade texten till *I Röda rummet* i Samlade Skrifter efter första upplagan. Där accepterade han Bonniers ingrepp både vad gäller "En Tviflares Anteckningar" och kärlekshistorien. I "Anmärkningar" har Landquist registrerat var ändringarna har gjorts i manuskriptet, men texten i "En Tviflares Anteckningar" återges inte – däremot de strukna partierna i Kymmendö-episoden. Två långa textsjok i (i SV 21 motsvarande s. 71 r. 15–34 och s. 72 rad 22–s. 73 r. 15) har utgått och ersatts av sex respektive en och en halv rad. Nämda textställen etableras däremot i Samlade Verk, där alla ändringar av censurkaraktär avvisas. Uppenbarligen hör "En Tviflares Anteckningar" inte dit, trots att textläget i mångt och mycket liknar det som gäller för Kymmendö-episoden, där uteslutningarna återinsätts.

Regeln att "tidigare otröckta, kortare texter" skall placeras i kommentaren har alltså vunnit i konkurrensen med en annan viktig princip som talar för att avsnittet kanske ändå "har naturlig hemortsrätt" i verktexten, nämligen den grundläggande tanken att "Strindbergs intentioner vid författandet och förstagångspubliceringen av respektive verk skall tillvaratas så långt det är möjligt" (SV 1, s. 280). Frågan är om inte också en estetisk bedömning kan ha spelat en viss roll när "En Tviflares Anteckningar" placerats i kommentaren. Fragmentet är nämligen ur litterär synpunkt ganska onjuttbart – även om det, vilket Strindberg påpekade för sin förläggare, innehåller idéer som bidrar till att ge en bild av författarens utveckling.

När John Landquist gav ut *Författaren* i Samlade Skrifter hade han inte tillgång till manuskriptet, utan utgick från ett nu försvunnet korrektur till första upplagan 1909. Där finns också "Förord till Författaren" som Strindberg skrev inför tryckningen med anledning av att manuskriptet blivit liggande sedan årsskiftet 1886–87. De olika förutsättningarna vad gäller textläge och princi-

per för textetableringen har resulterat i väsentliga skillnader mellan de två textkritiska editionerna av *Författaren*.

I början av augusti 1886 grep sig Strindberg an det som han först avsåg som den femte delen av *Tjänstekvinnans son*. Vid den tidpunkten hade han planer på att låta *Han och hon* följa på *I Röda rummet*. När det färdiga manuskriptet till *Författaren* skickades till förlaget i januari 1887 blev Bonnier besviken på innehållet. Det var mera "kritik och polemik än egentligt underhållande och berättande" (s. 245). En bidragande orsak till förläggarens tvekan kan ha varit att självbiografin sålde dåligt. Först i samband med Strindbergs 60-årsdag ansåg han läget för en utgivning vara gynnsamt. Inför tryckningen gjorde Strindberg emellertid uteslutningar, i korrekturet sammanlagt ca sex sidor, betingade av den nya religiösa åskådning han anammat efter *Inferno*. De här ingreppen accepterade Landquist i Samlade Skrifter och redovisade dem i stället i kommentaren i enlighet med grundprincipen att låta första upplagan fungera som bastext för editionen. I Samlade Verk utgår man som nämnts från manuskriptet och har därmed lättare att avvisa ändringar gjorda under en senare författarperiod (vilket annars också är en regel hos Landquist, när det gäller senare upplagor). De olika principerna får konsekvenser också för det 1909 författade "Förord till Författaren" som i Samlade Skrifter inleder verket, medan det i Samlade Verk följdriktigt placeras i kommentaren. Viktigt är förstas att detta intressanta dokument finns med i textvolymen – där ger Strindberg i koncentrat sin syn på det egna författarskapet och dess ställning i det litterära Sverige under fyra decennier.

Tjänstekvinnans son III–IV innehåller, liksom många av de senaste årens volymer i Samlade Verk, generösa ordförklaringar. För deras tillförlitlighet vad beträffar identifiering av och data om personer garanterar dessutom en särskild utredning av Bo Bennich-Björkman. I *Tjänstekvinnans son I–II*, beledsagas ordförklaringarna av en karta över Stockholm från 1867. När en plats i huvudstaden omnämns hänvisas i förklaringarna till kartan. En sådan karta saknas av förstäligena skäl i *Tjänstekvinnans son III–IV*, där handlingen tilldrar sig på flera orter. I stället är kommentaren rikt illustrerad med ett tjugotal teckningar, xylografer, träsnitt, litografier eller fotografier av platser som omtalas i texten. I ordförklaringarna ges sedan hänvisningar till dessa bilder och till ett drygt trettiotal bilder av personer som omnämns eller antyds i texten. De litterära förebilderna utpekas i ordförklaringarna med föredömlig försiktighet. Så uppges t.ex. Jonas Eriksson vara "modell för Carlsson i Hemsöborna" (SV 21, s. 275) och Per Ekström "i Röda rummet porträtterad som målaren Sellén" (s. 277). Bildunderskrifterna innehåller däremot inte några sådana förbehåll. Där är Per Ekström "'Sellén' i romanen Röda Rummet" (bild 21), Martin Nyström "'Ygberg' i roma-

nen Röda Rummet” (bild 22) och Måns Jönsson ”’Olle Montanus’ i romanen Röda Rummet” (bild 32). Strindberg skriver visserligen i fjärde delen av *Tjänstekvinnans son* à propos *Röda rummet* att författaren ”till en vän påstod att han kunde visa fotografier av figurerna”, men i samma mening står ”att han ej fotograferat”. Vidare: ”Det var dikt och det var verklighet, och alltså verklig-hetsdiktning eller realism. Hur mycket han omdiktat vet endast han själv, men det var mycket mer än man hade lust att tro, ty han ägde ännu då den förmågan att med fantasien trollo figurer och scener.” (s. 127.) Man kan förstås invända att det citerade partiet bör uppfattas som fiktion, eftersom det står i en text, där huvudpersonen utrustats med det distansskapande namnet Johan och handlingen återberättas i tredje person. Det berättigar ändå inte att likhetstecken sätts mellan autentiska personer och fiktiva karaktärer i en romankontext.

Att två volymer i Samlade Verk som hör nära samman, *Tjänstekvinnans son III–IV* och *Han och hon*, utkommer samma år förefaller mycket välplanerat. Strindberg hade som nämnts tänkt låta brevromanen ingå som del IV, och han gav den samma undertitel som tidigare delar i självbiografen: *En själs utvecklingshistoria*.

I John Landquists utgåva av Samlade Skrifter återfinns brevromanen allra sist, där delen fått nummer 55 i serien och placerats efter samlingsvolymen *Efterslätter*. I Samlade Verk har den, vilket får anses vara en bättre lösning, i stället fogats in efter självbiografen, alltså i sitt kronologiska sammanhang. För redigering och kommentar till *Han och hon* står Hans Sandberg, som tidigare givit ut de textkritiskt komplicerade delarna 4 och 5, *Ungdomsjournalistik* respektive *Mäster Olof*. Dessutom har han varit verksam som biträdande huvudredaktör för nationalupplagan.

Vid etableringen av texten till *Han och hon* har utgivaren ställts inför ett svårlost problem. Brevromanen består av en samling autentiska brev, de flesta utväxlade mellan Strindberg och Siri von Essen under åren 1875–1876. Planerna på att ge ut parets brev delgav författaren Albert Bonnier första gången i slutet av juni 1886, när han just hade avslutat andra delen av *Tjänstekvinnans son*. I ett brev till förläggaren berättar Strindberg att han tidigare hade diskuterat med sin hustru att publicera brevväxlingen anonymt och utan utsatta namn under titeln ”Han och Hon”, men att han nu övervägde att ge ut den ”utan något rentvagningsintresse, såsom en själsroman men icke diktad eller arrangerad, utan lefvad” (SV 22, s. 224). När tredje delen av självbiografen, *I Röda rummet*, var färdig en månad senare, erbjöds Bonnier att se på *Han och hon*, då avsedd som del fyra. I *Författaren*, som påbörjades i augusti, lämnade Strindberg en lucka för åren som täcks av *Han och hon*. Till brevromanens manuskript fogade Strindberg ett önskemål om att få

brevren renskrivna och att det ovanför varje brev skulle anges ”Från xxx till xxx”, vilket Sandberg tolkar som att Strindberg avsett att byta ut kryssen mot fingerade namn eller titlar senare. I samma brev föreslår han emellertid att namnen konsekvent skulle tecknas xxx. På ett liknande sätt hade Strindberg gått till väga i slutet av *I Röda rummet*, där han i ett avsnitt benämnt ”Utdrag ur brev till Vännen X” (ss. 103–112) återger sina egna brev, ersätter ett par personnamn med kryss och döljer några geografiska platser. Bonnier ställde sig emellertid mycket tveksam till en utgivning som skulle innehålla andras brev, men föranstaltade om en avskrift. Strindberg upprepade sitt önskemål om att namnen skulle uteslutas. När Bonnier hade läst avskriften, föreslog han först Strindberg att i stället för xxx dikta nya namn, men sedan ändrade han sig och ville i stället att Strindberg skulle omarbeta manuskriptet till en ”kärleks och giftermålshistoria” (s. 229) som kunde inlemmas i del tre av självbiografen, vilket Strindberg vägrade att göra. Slutligen refuserade förläggaren manuskriptet definitivt, Strindberg fick tillbaka breven och erhöll renskriften i november 1886. Dessa dokument kom till användning, när Strindberg följande år påbörjade *En dåres försvarstal* – men *Han och hon* förblev otryckt under Strindbergs livstid. I det efterlämnade manuskriptet har Strindberg nummererat och redigerat breven, sorterat dem i kapitel, eliminerat några brev och strukit vissa avsnitt. Han har också påbörjat ett utbyte av personnamn mot kryss.

Först 1919 publicerades brevromanen, då av John Landquist i Samlade Skrifter. Han byggde på den numera förkomna renskriften, där Strindberg sannolikt gjort en del ingrepp som resulterat i uteslutningar. I valet mellan att följa Strindbergs lösning att ersätta namnen med xxx och att låta namnen stå oförändrade, vilket tidvis föresvävat Strindberg, följde Landquist i stället en tredje väg, nämligen att ge personerna samma namn som i *En dåres försvarstal* med undantag av huvudpersonen som kallades Johan såsom i *Tjänstekvinnans son*. Landquist motiverade tillvägagångssättet med det faktum att breven användes som förlaga till *En dåres försvarstal* och att namnens utelämnande bara skulle skapa förvirring. Dessutom omtalas två av personerna i renskriften på flera ställen med namn, ”som tydligen Strindberg själv givit dem i det sända manuskriptet” (s. 221). Det ena är alltså Johan, och det andra är Mathilde, ett täcknamn som också förekommer i *En dåres försvarstal*.

Hans Sandberg ställer sig tveksam till Landquists lösning av namnskicket och menar att det av dennes redogörelse inte klart framgår om Strindberg bearbetat renskriften. Längre fram i kommentaren, i samband med en redovisning av uteslutningar, hävdar Sandberg emellertid att Strindberg ”med all sannolikhet” (s. 243) gjorde ingrepp i renskriften. Ett annat argument mot Landquists val är att originalbrevens växling mellan ef-

ternamn, titlar och endast förnamn, vilket speglar personernas sociala relationer, där går förlorad. Därför har Sandberg vid etableringen av texten i *Samlade Verk* i stället valt att behålla de autentiska namnen. Han prioriterar sålunda de uttalanden av Strindberg som redovisar en dokumentär aspekt på romanen framför dem som gäller författarens försök att genom xxx inlemma brevromanen i självbiografen. Graden av fiktion är trots allt kraftigt markerad av Strindberg genom bearbetningen i originalmanuskriptet och sannolikt också i renskriften.

Man kan invända att *Han och hon* i föreliggande skick mer fått karaktären av brevsamling än av brevroman. Breven går ju att läsa på annat håll, utgivna av Torsten Eklund i första delen av *August Strindberg brev*. Det argument som framförs i kommentaren, att det valda alternativet bäst rimmar med den manuscenrerade huvudprincipen i *Samlade Verk*, kan ifrågasättas. Strindberg har trots allt i det manuskript som fungerar som bastext egenhändigt påbörjat en kamouflering av namnen, vilket man nu inte tar hänsyn till vid textetableringen. Att följa Strindberg i det fallet skulle dock innebära, vilket Sandberg så riktigt hävdar, att utgivaren skulle tvingas gissa sig till hur Strindberg tänkt fortsätta den påbörjade konstruktionen. Ett starkt argument mot att ersätta namnen med xxx framhålls också, nämligen att läsningen skulle försvåras kraftigt. Eftersom Strindbergs alla ingrepp i manuskriptet kommer att redovisas i den textkritiska kommentaren, får även Strindbergsforskaren och den editionsfilologiskt intresserade – så småningom – en fullständig bild av hur Strindberg tänkt ge romanen dess fiktionskaraktär.

Den långa redogörelsen för svårigheterna vid etableringen av texten i *Han och hon* är inte ämnad att utmynna i omdömet att utgivaren valt fel väg i *Samlade Verk*. Det finns många starka argument för den lösning som valts. Avsikten har snarare varit att peka på vilken typ av problem redaktör, huvudredaktör och redaktionskommitté kan ställas inför och vilka slags bedömningar utgivaren måste göra för att finna den bästa lösningen. Hans Sandberg har genom sin noggranna undersökning av det befintliga handskriftsmaterialet, trycket och dokumenten som belägger diskussionen mellan författare och förläggare gjort en kritisk analys av för- och nackdelar med de etableringsmöjligheter som erbjuder sig. Textkritiken har ofta underskattats som disciplin. Det här exemplet visar emellertid hur komplicerad redan etableringen av texten kan vara och vilka gedigna kunskaper och färdigheter som krävs av redaktören för en vetenskaplig utgåva.

Liksom i volymen *Tjänstekvinnans son III–IV* redovisas i kommentaren ett par sekundärtexter av intresse, i det här fallet sådana som utan tvekan bör vara placerade där: ett utmönstrat första kapitel till *Han och hon* samt ett novellutkast på franska som Strindberg författade för

Siri von Essens räkning. Han uppmuntrade henne att författa en roman eller längre novell om deras kärlekshistoria och föreslog henne bl.a. att använda de autentiska brev som sedan ingick i *Han och hon*.

Ordförklaringarna är även i denna volym tämligen omfattande. Det har delvis samband med att till ordförklaringarna har fogats ett stort antal jämförelser med motsvarande avsnitt i *En dåres försvarstal*. Sidhänvisningar ges till Hans Levanders översättning av romanen från 1976. Naturligvis är jämförelserna värdefulla, men en bättre lösning hade väl varit att infoga dem i den nu pågående utgåvan av *En dåres försvarstal* i *Samlade Verk* och då placera dem på annat håll i kommentaren än under rubriken "Ordförklaringar", där de enligt min mening knappast hör hemma.

Gunnar Ollén, som bl.a. skrivit den så användbara och i ett stort antal upplagor utkomna *Strindbergs dramatik*, har redigerat och kommenterat *Den världshistoriska trilogin. Dramafragment*. Ollén är utgivningens ankar och har som redaktör ansvarat för nästan en tredjedel av de volymer som publicerats i *Samlade Verk*. Föreliggande volym innehåller, förutom dramatrilogin, fyra dramafragment som aldrig publicerades under Strindbergs livstid. Samtliga ingår i den volym *Samlade Otryckta Skrifter I* som 1918 utgavs av Vilhelm Carlheim-Gyllensköld. Alla dramerna härstammar från 1900-talet: *Holländarn* 1902, *Den världshistoriska trilogin* som består av dramerna *Genom öknar till Arvland*, *Hellas* samt *Lammet och Vilddjuret* 1903, *Homunculus* 1904, *Starkodder Skald* 1906 och *Toten-Insel* 1907. De finns inte publicerade i Landquists utgåva av *Samlade Skrifter*.

Särskilt intressant i kommentaren till denna volym är utredningen av de olika dramernas tillkomst. Under den aktuella perioden finns ett stort antal utkast till Strindberg verk bevarade i den s.k. Gröna säcken, Nordiska Museets deposition av Strindbergs efterlämnade papper på Kungl. biblioteket. Med hjälp av utkastet, varav ett urval återges i faksimil, kan redaktören redogöra för en väsentlig del av dramernas framväxt. Synd bara att förlaget inte kostat på bilderna av utkastet en bättre papperskvalitet – de kan ibland vara svårlästa. Vad gäller den världshistoriska trilogin, som skildrar biblisk och antik tid, har Ollén gjort en rejäl forskningsinsats genom att undersöka författarens historiska och religiösa förlagor bland böckerna i Strindbergs bevarade bibliotek i Blå tornet. Tydligt har de illustrerade verken spelat en stor roll. Ollén citerar en anteckning av Strindberg, där han deklarerar att det var bilderna i en Bibel tryckt 1851 med träsnitt av Schnorr von Carolsfeld som inspirerade honom att göra en serie bibeldramer. Vidare har Ollén funnit att *Illustrerad Verldshistoria* utg. av Ernst Wallis 1882 innehåller partier som använts i trilogin t.ex. i den inledande dialogen mellan farao och en

präst i *Genom öknar till Arvland*. Frågan är emellertid om det är lämpligt att använda uppgifter i *Tjänstekvinnans son* i en redogörelse för tillkomsten. Ollén refererar ett textställe, där det framgår att Johan redan i 21-årsåldern planerat att skriva ett skådespel om Jesus av Nazareth. Att självbiografen inte alltid är tillförlitlig som källa har framgått av tidigare forskning.

En intressant upplysning, som såvitt jag förstår kunat beläggas först i kommentaren till *Toten-Insel*, är att fragmentet vid någon tidpunkt varit avsett att fungera som ram till kammarspelet *Pelikanen*. Det framgår av markeringar på ett av bladen i *Toten-Insel*s manuskript, där det står "Text" på s. 15. Av en struken sidmarkering att döma skulle *Pelikanen* ha passats in på detta ställe efter Lärarens replik: "[...] emellertid du vill ha skådespel! Må ske som du vill!" (ss. 343, 409 ff.)

Avdelningen om det samtida mottagandet är av naturliga skäl inte särskilt omfattande. Med hänvisning till sin bok *Strindbergs dramatik*, kan Ollén emellertid ge exempel på att ett par av de otryckta dramerna, även fragmenten, legat till grund för senare teateruppsättningar och hur de mottagits. Om de utförliga ordförklaringarna skall ordas längre fram.

Att novellsamlingen *Historiska miniatyrer* från 1905 utges i Samlade Verk så tätt inpå *Den världshistoriska trilogin* har sina poänger. Åtta av novellerna är nämligen ett resultat av författarens bearbetningar av de otryckta historiska dramerna. Strindberg fyllde sedan på med ytterligare fjorton noveller placerade i kronologisk ordning efter innehållet fram till och med "Dome-dagar" som tilldrar sig under franska revolutionen. Strindbergs åtgärd var sannolikt betingad av en vid denna tid större efterfrågan på hans prosa än på hans dramatik. Redaktör för utgåvan är Conny Svensson, som tidigare bedrivit forskning kring *Röda rummet*, framför allt i sin studie *Åttitalet och konstnärsromanen* (1985).

Kommentaren på över 150 sidor, varav ordförklaringarna utgör två tredjedelar, hör till de mest grundliga och omfattande i Samlade Verk. Liksom i Olléns edition presenteras i novellvolymen en rad nya forskningsresultat. Svensson kan korrigera en genom Lamm traderad uppfattning att arbetet med miniatyrerna skulle ha kännetecknats av snabbhet och slarv. "Han tyckes ha bläddrat i någon populär världshistoria och på måfå valt en personlighet eller en anekdot", står det i andra delen av *August Strindberg* (1942, s. 270). Att Lammns påstående inte har mycket fog för sig kan Svensson belägga genom att redovisa det stora antalet bevarade förarbeten och hänvisa till Strindbergs brevväxling med önskemål om böcker som skulle användas vid inläsningen i ämnet.

Ett intressant uttalande i brev till den tyske översättaren Emil Schering säger en hel del om författarens arbetsmetod. När Strindberg förberedde en novell om

Fredrik den store bad han att få: "En utförlig biografi, memoarer, och en dålig roman af okänd författare." (SV 54, s. 291.) Strindberg var mån om att inhämta fakta, men lät sig gärna inspireras av hur andra behandlat stoffet i fiktionsform. För att inte riskera att bli anklagad för plagiat, valde han emellertid att läsa mindre kända författare.

Ett omfattande avsnitt i kommentaren är reserverat för de olika novellernas tillkomsthistoria. Vad gäller de första åtta novellerna, som är resultatet av omarbetningar av de världshistoriska dramerna, visar Svensson exakt vilka partier som använts vid överföringen till den nya genren. Liksom Ollén redogör Svensson också för vilka verk i det efterlämnade biblioteket Strindberg använt som källor och förlagor till sin framställning. Han kan dels i någon mån komplettera Olléns uppgifter om historiska källor för novellerna från antik och biblisk tid, dels fortsätta kartläggningen av material som använts till resten av miniatyrerna. Man kan jämföra hans undersökning med dem som företagits av Göran Stockenström avseende tillkomsten av *Karl XII* (i *Meddelanden från Strindbergssällskapet* 1970–71) och av Ola Kindstedt i hans studie av framväxten av *Kristina* i avhandlingen om nämnda drama (1988).

Ett längre avsnitt i kommentaren ägnas brevväxlingen mellan förläggare och författare om bokens utseende. Där avslöjas författarens uppfattning om det egna verket. Strindberg ville att Bonnier skulle knyta an till *Svenska öden och äventyr* genom att ge den världshistoriska novellsamlingen samma format, det lilla duodesformatet, vilket också skedde. Svensson förmodar att beteckningen "miniatyrer" bl.a. syftar på det planerade fickformatet. En annan rimlig tolkning, som han framför, är att den anspråkslösa titeln korresponderade med Strindbergs värdering av innehållet. Författaren ville absolut att *Historiska miniatyrer* skulle presenteras i en sammanhållen volym, för att verkets helhetskaraktär inte skulle gå förlorad. Strindberg anför bl.a. ett citat från Tegnér: "dumt är hvart stycke väl för sig men samlingen tör lyckas" (s. 267). I det faller tillmötesgick Bonnier inte författarens önskan – samlingen gavs ut i två volymer.

Conny Svenssons herkuliska arbete med ordförklaringarna bör få en eloge. Det historiska stoffet kräver en omfattande sakkommentar. Klokt nog har problem som gäller Strindbergs hantering av stoffet förvisats till avdelningen "Tillkomst och mottagande". Ändå uppstår förklaringarna som nämnts drygt hundra sidor. En jämförelse med Olléns ordförklaringar till *Den världshistoriska trilogin* visar att Svensson ändå reducerat dem till det allra nödvändigaste. Jag skall ge ett exempel. I dramat *Hellas* står i en scenanvisning att Sokrates sitter på en bänk vid torget, den s.k. hemicykeln, och i ordförklaringen ger Ollén följande besked: "(Sokrates) grekisk filosof ca 470–399 f.Kr: hans åskådning har framställts i

lärjungen Platons dialoger; han utgick från förnuftets rätt att förutsättningslöst pröva alla frågor; han kritiserade med bitande ironi sofisternas upplösning av kunskapsbegreppet i subjektivt godtycke; anklagad för att förakta statens gudar och förstöra ungdomen dömdes han till döden; trots att han erbjöds möjlighet att fly tömde han giftbägaren". Svensson har inskränkt sig till förklaringen: "(470/469–399 f.Kr.), athensk filosof". Olléns upplysningar är naturligtvis värdefulla, men kanske inte helt nödvändiga. Något slags ekonomi ligger det förstås i att tidigt ge information som annars kunde ha behövt kompletteras längre fram i texten. I novellen *Hemicykeln i Athen* ges betydligt fler upplysningar om Sokrates i kontexten, när han uppträder första gången. Samma skillnad ifråga om utförlighet föreligger mellan dramat och novellen när Perikles, Fidias, Euripides, Platon, Alkibiades och Protagoras presenteras i ordförklaringarna. Ollén har i sin volym haft plats för allmänbildande upplysningar, eftersom verkens mottagande har upptagit ett minimalt utrymme och inga diskussioner mellan Strindberg och hans förläggare finns att redovisa. Skulle samma typ av ordförklaringar ha använts i *Historiska miniatyurer*, hade förmodligen ytterligare ett hundratal sidor av kommentarens utrymme ha krävts. Svensson har alltså funnit en framkomlig väg, när det gäller faktaspäckade texter. Genom att inskränka förklaringarna till det allra nödvändigaste räddas redaktörerna från att helt drunkna i kommentararbetet.

Att den mycket krävande utgivningen av *En blå bok I* anförtrots Gunnar Ollén är inte förvånande. Det krävs säkerligen hans erfarenhet och överblick över författarskapet för att klara av att kommentera denna heterogena samling texter som knyter an till olika stadier i Strindbergs produktion och av författaren själv karakteriserats som "mitt lufs Syntes". När det gäller beskrivningen av verkets tillkomst har Ollén haft en uppsjö utkast i Gröna säcken att välja mellan. Genom att beledsaga framställningen med illustrationer i form av ett genomtänkt urval manuskript, blad ur bokliga förebilder, utkast och förteckningar lyckas han emellertid ge en tydlig och klar bild av verkets framväxt från planen på ett breviarium, ett slags andaktsbok, till *En blå bok*. Dess undertitel, *avlämnad till vederbörande och utgörande kommentar till "Svarta fanor"*, antyder bokens karaktär av "vitbok", dvs. rapport eller kritisk utredning i en kontroversiell fråga. Naturvetenskapliga inslag tillkom tydligen först sedan Strindberg kommit en bit in i författandet. Hur Strindberg ursprungligen placerat uppsatserna i manuskriptet, jämfört med deras ordning i den färdiga boken, skall redovisas i en särskild tabell i den textkritiska kommentaren.

Avsnittet "Tillkomst och mottagande" har utvidgats med en välkommen beskrivning av bokens syfte, upp-

läggning och innehåll. Där kommenteras t.ex. Strindbergs religiösa grundsyn, formen av dialog mellan "Läraren" och "Lärjungen", inflytandet från Swedenborg och dragen av talmystik. Ett omfattande avsnitt ägnas de ofta mycket svårbegripliga personanspelningar som förekommer i verket. Personerna identifieras och ett rikt bildmaterial kompletterar texten. Läsarna får, för första gången samlade, förklaringar till passager i uppsatserna som tidigare framstått som synnerligen kryptiska. Identifieringarna av personerna i *En blå bok* ges sedan också i ordförklaringarna, vilket förstås leder till en del utrymmeskrävande dubbleringar. Ollén ger även en välbehövlig sammanfattning av Strindbergs verksamhet på det naturvetenskapliga området och redogör för de grundtankar som ligger bakom författarens experiment på alla de områden han beträtt: astronomi, botanik, zoologi, fysik, kemi, meteorologi, mineralogi, geologi, matematik och medicin.

Värdefull är också den genomgång av samtida och senare tiders naturvetare som bedömt Strindbergs insatser. Många har väl haft på känn att hypoteser i stil med den om kornknarrens förflyttning till varmare länder till fots eller svalornas vinterdvala på sjöbotten knappast kan ha imponerat nämvärt på samtidens forskare. Mycket riktigt utsattes han för kritik av naturvetare såsom växtfysiologen Bengt Lidforss och kemisten John Landin. Även sentida bedömare som Ollén refererar, kemisterna The Svedberg och George B. Kauffman sparar på berömmet. Astronomerna Knut Lundmark och Arne August Wyller uppskattar emellertid Strindbergs iakttagelseförmåga och hans beläsenhet på området. Listan över naturvetare som tagit ställning till Strindbergs naturvetenskapliga insatser hade kunnat göras längre, med bidrag t.ex. från matematikern Tord Hall i hans *Naturvetenskap och Poesi* (1981) eller från Christa-Vera Grewe i uppsatsen "August Strindberg und die Chemie" (*Sudhoffs Archiv*, 1984), men bilden hade inte förändrats.

Strindberg kuns-kaper är trots allt så omfattande att det är svårt för en lekman att förstå innehållet i en del av uppsatserna. Till läsarens fromma har kommentaren försetts ett appendix, där utgivaren återger utlåtanden från en rad fackmän som kommenterar svårbegripliga inslag. I genomgången får Strindberg, trots att åtskilliga befängda utgångspunkter, felaktiga slutsatser, bristande kuns-kaper osv. påpekas, här och där ett erkännande från sakkunskapen. Så framhåller t.ex. professor Gunnar Larsson-Leander att Strindbergs förmodan i *Homogent Kosmos* att kosmos är kemiskt homogent visat sig vara helt riktigt. (Däremot har hans antagande att månen troligen består av gips visat sig vara fel.) Strindbergs försök att i uppsatsen *Morfin* relatera morfinets verkningar till delar av den angivna konstitutionsformeln, tyder på att han är ute efter ett samband mellan kemiska strukturer och farmakologisk aktivitet, något som enligt farm.

lic. Nils Sterner idag sysselsätter läkemedelsforskarna. I *Stork-mysteriet* diskuterar Strindberg frågan om vart storkungarna tar vägen – endast föräldrarna återvänder år efter år till samma ställe. Fil. dr Gunnar Brusewitz avslöjar att det faktiskt är ett problem som även upptar modern ornitologisk forskning.

Lite besvärligt för den faktaintresserade är det förstas att en del av uppsatserna diskuterar på flera olika ställen. T.ex. är godbitarna om kornknarrens vandringar kommenterad först i ”Tillkomst och mottagande” (s. 451), sedan i ”Appendix” (s. 501–504) och slutligen i ”Ordförklaringar” (s. 511). Problemet löses i regel genom kors hänvisningar.

Liksom ifråga om *Historiska miniatyurer* har texten i *En blå bok I* ställt stora krav på ordförklaringar – de upptar nästan en fjärdedel av volymen, som med sina drygt 720 sidor är den hittills omfångrikaste i Samlade Verk. Ändå uppger Ollén i ingressen att ord och uttryck i de naturvetenskapliga uppsatserna kommenteras sparsamt. En del av verkets tillkomsthistoria kompletteras i ordförklaringarna genom hänvisningar till *Ockulta Dagboken* och till utkast i Gröna säcken, vilka båda av Strindberg utnyttjats som materialsamlingar. Det borde nog i ingressen till ordförklaringarna klarare ha framgått att hänvisningarna till utkast i Gröna säcken endast utgör ett urval. Som framgått går ett mycket stort antal anteckningar och utkast i Gröna säcken att knyta till *En blå bok I*. T.ex. hade Ollén i ordförklaringarna till uppsatserna *Serum-växter* och *Sumpfebrar* kunnat hänvisa till en hel bunt kemiska anteckningarna i SgNM 22. En förteckning över förarbetena – om det nu är praktiskt möjligt beträffande *En blå bok* – hör enligt nationalupplagans redigeringsprinciper egentligen till den textkritiska kommentaren.

Då framställningen av ordförklaringarna ställt orimliga krav på encyklopediskt kunnande hos redaktören, har ett trettiotal sakkunniga inom olika ämnesområden anlåtats. All den lärda möda som lagts ned på nationalupplagans edition av *En blå bok I* gör att läsaren får helt andra möjligheter än tidigare att tillägna sig dess innehåll.

En praktisk olägenhet i innehållsförteckningarna i åtskilliga tidigare volymer har glädjande nog rättats till i *En blå bok I*. Avdelningen ”Tillkomst och mottagande” har ju tenderat att växa allteftersom utgivningen framskridit, vilket inte är att beklaga – tvärtom, men dess underrubriker har inte funnits med i innehållsförteckningen. Nu har de införts där, vilket underlättar sökandet i kommentaren. (Förhoppningsvis införs också hänvisningar i innehållsförteckningen till de olika sagorna i volymen *Sagor. Ensam* i en kommande upplaga.)

Trots subventionering är delarna i nationalupplagan ganska dyra. Man får hoppas att Norstedts inte dröjer alltför länge med att göra en pocketupplaga, så att sko-

lor och högskolestudenter får råd att skaffa böckerna. När det nu finns en modern och pålitlig vetenskaplig utgåva av nationalskalden bör det inte förekomma, vilket faktiskt skett, att andra förlag i pocket ger ut verk som bygger på John Landquists numera föräldrade Samlade Skrifter. Det är viktigt att det stora arbete som lagts ned på textredigering, presentation och ordförklaringar kan komma alla till godo. Översättare av Strindbergs verk, uppsättare av Strindbergs pjäser och inte minst lärare har vitnat om den nytta de haft av de generösa ordförklaringarna.

Nationalupplagan bör också kunna verka stimulerande på Strindbergforskningen. Numera lär det skrivas fler avhandlingar om Strindberg utomlands än i Sverige. Kan det bero på att man inte upptäckt hur många avhandlingsämnen som erbjuder sig redan genom de innehållsrika kommentarerna i textvolymerna? Där kan receptionen studeras, liksom verkens genes genom redovisningen av utkast och källor, Strindbergs språk undersöks med hjälp av ordförklaringarna, de ordindex som framställs via Språkbanken vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet och den Strindbergsordbok som är planerad att publiceras när alla volymer utkommit.

Tidigare recensenter av Samlade Verk har efterlyst de textkritiska kommentarvolymerna, utan vilka det är svårt att bedöma textetableringen. Enligt *Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk. Presentation och redigeringsprinciper* kommer dessa volymer att placeras i svit i samma ordningsföljd som verken, vilket naturligtvis fördröjer publiceringen. Delarna 7–11 har ännu inte utkommit. Eftersom verkkommentarerna i första hand intresserar Strindbergforskare och editionsfilologer, kan man kanske inte räkna med att de blir bästsäljare i bokhandeln. Frågan är om inte en annan typ av edering är tänkbar, innan banden utkommer enligt den nämnda planen. Skulle inte en digital publicering på Internet med hjälp av Språkbanken, allteftersom kommentarerna framställts av redaktörerna och vederbörligen granskats av redaktionen, vara en utväg? Då skulle den också på ett helt annat sätt bli tillgänglig för den växande skaran av utländska Strindbergforskare.

I väntan på den textkritiska kommentaren kan man njuta av de välgjorda volymer som utkommer med jämna mellanrum, trots hinder i form av svåretablerade texter, texter som kräver gigantiska insatser ifråga om ordförklaringar och som ställer krav på nya lösningar vid utformandet av kommentaren. Norstedts har nyligen framställt en broschyr med en översikt över hittills publicerade och planerade verk i nationalupplagan. Där framgår att vi under 1997 får ta del av ytterligare en novellsamling: *Nya svenska öden*, även benämnd *Hövdingaminnen*, redigerad och kommenterad av Conny Svensson.

Barbro Ståhle Sjönell